

WIKTORIA KARPIŃSKA

KULT PRZODKÓW W CHINACH — GENEZA, FORMY, ZNACZENIE

WSTĘP

Niniejszy artykuł ma dwa główne cele. Pierwszym jest przedstawienie, skąd wywodzi się kult przodków i jakie przyjmował formy na przestrzeni wieków. Drugi to próba odpowiedzi na pytanie, jakie znaczenie ma kult przodków (nekrolatria) dla społeczeństwa chińskiego.

Nekrolatria to pojęcie oznaczające dosłownie służbę zmarłym (z gr. νεκρός [*nekros*] ‘martwy’ i λατρεία [*latreia*] ‘służba’). W powszechnym użyciu mówimy o kulcie przodków, czyli okazywaniu czci i szacunku zmarłym, zarówno krewnym, jak i dalszym znajomym czy np. władcom. Zjawisko to występuje w większości kultur świata, często wiąże się z określoną religią, ale w wielu wypadkach ma szerszy kontekst, wynikający z wielowiekowej tradycji i kultury. Jego aspekt religijny dotyczy wiary w życie pozagrobowe, a nawet w życie wieczne. Natomiast aspekt pozareligijny wyraża się w szacunku do starszych, w podtrzymywaniu więzi rodzinnych i trwaniu pokoleń.

W Chinach pamięć o przodkach jest jednym z najważniejszych przejawów kultu, zachowanym jeszcze od czasów starożytnych i stanowi „jądro całego systemu synkretyzmu religijnego”¹ czy też — szerzej — systemu synkretyzmu filozoficznego.

Pierwsze wzmianki dotyczące wyobrażeń Chińczyków na temat śmierci pochodzą już z paleolitu, natomiast oddawanie czci duchom zmarłych przodków to jeden z podstawowych elementów wierzeń starochińskich, pochodzących

WIKTORIA KARPIŃSKA — absolwentka Międzyobszarowych Studiów Humanistyczno-Społecznych I stopnia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II z kierunkiem wiodącym Sinologia; adres do korespondencji — e-mail: wikka1244@gmail.com.

¹ Leonid WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, przeł. Aleksander Bogdański (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974), 406.

z epoki neolitu. Na przełomie wieków wierzenia te przechodziły liczne transformacje i zmieniały swoje formy. W poszczególnych epokach przypisywano kultowi zmarłych różne znaczenia, pojawiały się też nowe obrzędy czy zwyczaje dotyczące pochówków i wyrażania pamięci o przodkach.

Spółczesność w epoce dynastii Yin (殷朝 *Yīn Cháo*, szerzej znana pod nazwą 商朝 *Shāng Cháo*; ok. 1600 p.n.e. – 1046 p.n.e.) największe dary składało zmarłemu królowi-przodkowi, wierząc, że zapewni im dobrobyt, a w epoce Zhou (周朝 *Zhōu Cháo*; 1045 p.n.e. – 256 p.n.e.) powstała teoria o oddzieleniu duszy od śmiertelnego ciała². Rozwój wierzeń w życie pozagrobowe i stałe poszanowanie pamięci o zmarłych krewnych spowodowały powstanie swoistego kultu przodków. W dużej mierze zyskał on na znaczeniu w V wieku p.n.e. dzięki konfucjanizmowi. Stał się wtedy podstawowym aspektem tradycji chińskiej i miał istotny wpływ na kształtowanie się struktury społecznej w Chinach.

Współcześnie kult przodków jest głęboko zakorzeniony w społeczeństwie chińskim, a nawet uważa się go za charakterystyczny przejaw chińskiej cywilizacji³. Należy jednak zaznaczyć, że w Chinach nieustannie zachodzą zmiany związane z dynamicznym rozwojem wielu dziedzin życia, które mają wpływ również na postrzeganie tradycji, a nowoczesne państwo daje nowe możliwości i narzędzia służące do jej kultywowania, takie jak np. wirtualna troska o mogiły.

GENEZA KULTU PRZODKÓW

WYBRANE WIERZENIA PIERWOTNE I KULT ZMARŁYCH

Odkrycia archeologiczne wskazują, że żyjąca w starszej epoce kamienia, czyli w paleolicie, ludność chińska malowała zwłoki zmarłych na kolor czerwony i ozdabiała je specjalnie dobranymi kamieniami czy muszlami. Ten zwyczaj łączył się z ideą odrodzenia, miał znaczenie rytualne i był doniosłym wydarzeniem dla ówczesnej ludności Chin. Świadczy to o tym, że pierwsze wyobrażenia religijne i obrządki dotyczące śmierci powstały w Chinach ponad dwadzieścia pięć tysięcy lat temu⁴.

Następnie na przestrzeni lat wykształciły się dwie najstarsze warstwy wierzeń starochińskich: totemizm i animizm. Totemizm pojawił się jako pierwszy i wyrażał się poprzez wiarę w pochodzenie danego ludu od przodków przedsta-

² Zob. *ibid.*, 55-60.

³ *Ibid.*, 134.

⁴ *Ibid.*, 47.

wianych na totemach jako różne istoty fantastyczne, odzwierzęce czy roślinne. Potwierdzają to liczne znaleziska archeologiczne w postaci naczyń ceramicznych lub figurek, które mają określone wzory i kształty, np. figurka człowieka-ryby czy człowieka-tygrysa. Do najbardziej popularnych „w chińskim panteonie rozmaitych zwierząt i bestii o nadprzyrodzonych cechach”⁵ należą żółw, feniks, tygrys czy jednorożec. O tradycji totemistycznej świadczą również nazwy plemion, np. plemię Psa, czy imiona przywódców, np. Tygrys czy Słoń.⁶

Rolę głównego wierzenia w epoce neolitu przejął animizm, polegający na przypisywaniu rozumu i nadprzyrodzonych mocy ciałom niebieskim, zjawiskom atmosferycznym, roślinom albo nawet pojedynczym kamieniom. Wszelkie wytwory natury, tj. Niebo, Słońce, deszcz, rzeki, góry itp., były przez starożytnych Chińczyków traktowane jako rozumne i uduchowione istoty, którym należy oddawać cześć, zabiegać o ich przychylność, a także obawiać się ich gniewu, np. w czasie siewu roślin proszono o dobrą pogodę i deszcz, a następnie o obfity urodzaj.

Wierzenia animistyczne obejmowały również kult roślin oraz zwierząt znanych także w praktykach totemistycznych, np. feniks, tygrys czy ryba. Największą czią jednak obdarzano smoka, który został patronem imperium chińskiego i najbardziej wyrazistym emblematem symbolizującym dobro, siłę i pomyślność⁷.

Z biegiem czasu oba te systemy, tj. totemizm i animizm, zaczęły się przenikać, tworząc jeden system starochińskich wierzeń. Wierzenia te często miały charakter zabobonów i istniały w kulturze chińskiej w kolejnych wiekach. Miało to związek z nieustannym procesem asymilacji nowych ludów z odrębnymi kulturami.⁸

Wśród pierwotnych systemów wierzeń starochińskich wykształcił się także kult zmarłych. W grobach pochodzących z neolitu badacze napotkali ślady świadczące o istnieniu obrzędu pochówkowego. Do grobów wkładano sprzęty codziennego użytku, broń, ubrania, a nawet jedzenie, co miało odzwierciedlać wierzenia tamtejszej ludności w życie pozagrobowe. Przyjmowano, że zmarły po śmierci nie znika całkowicie, a zaczyna wieść życie jako duch, stąd też potrzebuje zabrać z sobą przedmioty niezbędne do codziennego funkcjonowania⁹.

⁵ Wiesław OLSZEWSKI, *Chiny, zarys kultury* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2003), 84.

⁶ WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 51.

⁷ Andrzej GIZA, *Znaczenie symbolu smoka w kulturze Państwa Środka*, w: *Krajobraz semantyczny wsi i miast*, red. Józef Marecki i Lucyna Rotter (Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe, 2016), 215–224

⁸ Jan KONIOR, „Analiza genezy mitu zła w kulturze chińskiej”, *Anthropos* nr 12-13 (2009), dostęp 20.05.2021, <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos7/texty/konior.htm>.

⁹ Zob. WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 55–60.

UKSZTAŁTOWANIE SIĘ KULTU PRZODKÓW

Rozwój kultu zmarłych nastąpił w epoce dynastii Yin (Shang), kiedy to w miejsce pierwotnych wspólnot zaczęło formować się społeczeństwo z podziałem na wyraźne warstwy społeczne, do których przynależność przekładała się także na życie pozagrobowe. Wierzano, że zmarły „może utrzymać tę samą pozycję społeczną i cieszyć się takimi samymi przywilejami, jakie zyskał za życia”¹⁰. Było to więc nieco pragmatyczne, a nawet materialistyczne podejście do życia w zaświatach, które nie miało związku z „zagadnieniami dogmatycznymi i teologicznymi [...] liczyła się tylko tak zwana efektywność etyczna, czyli np. dobro rodziny, społeczeństwa, państwa”¹¹.

Podczas prac archeologicznych w bogatych grobowcach znajdowano kosztowne przedmioty, takie jak np. rydwany z końmi, a także szkielety ludzi pogrzebanych wraz ze zmarłym — żon, dworzan, służących-niewolników. Utało się, że wszystkie przedmioty i ludzie, którzy służyli swojemu panu, powinni mu towarzyszyć również po śmierci, np. „wewnątrz trumny królowej Eu Hao z dynastii Shang znaleziono 755 przedmiotów z nefrytu, jest to dotychczas największa odnaleziona kolekcja nefrytów”¹². Groby mniej zamożnych ludzi wyposażano jedynie w najprzydatniejsze przedmioty i odrobinę jedzenia. Wierzano też, że po śmierci władca zwiększał swoją potęgę i zajmował miejsce w tak zwanym szeregu przodków, na którego czele stał praprzodek, uważany za legendarnego założyciela rodu Yin — bóstwo Shangdi (上帝 *shàngdì*). Był on „najważniejszą i najwyższą instancją”¹³: tak jak na ziemi każdy człowiek podlegał woli władcy, tak w niebie wszystkie duchy podlegały bóstwu Shangdi. Według wyobrażeń ludu Shangdi miał całkowitą władzę nad światem, a od jego decyzji zależał ich los. Zmarli władcy uważający się za bezpośrednich potomków Shangdi mieli mieć znaczny wpływ na losy żyjących, ponieważ po śmierci stawali się jego pomocnikami¹⁴.

„W kulcie przodków nie chodziło o to, by utrwalić pamięć o tym, jacy byli za życia. Celem było wejście w łaski zmarłych [...] Wiele inskrypcji na kościach wróżebnych to prośba do przodka, by poprzez własną ofiarę zwrócił się do

¹⁰ „Kult przodków w Chinach a święto zmarłych w Polsce”, Joanna Bożek, dostęp 16.05.2021, <http://www.joannabożek.pl/2011/11/kult-przodkow-w-chinach-swieto-zmarnych.html>.

¹¹ „Pierwotne wierzenia chińskie cz. I”. *Języki I Kultura Świata. Błog pasjonatki języków obcych, religii i szeroko pojętej kultury*, dostęp 16.05.2021, <https://jezyki-swiate.blogspot.com/2013/11/pierwotne-wierzenia-chinskie.html>.

¹² „Kult przodków w Chinach”

¹³ WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 65.

¹⁴ Ibid..

jeszcze wyższej instancji”¹⁵. Stąd też wziął się zwyczaj składania zmarłym przodkom-władcom ofiar, liczone bowiem na ich wstawiennictwo i proszono o dobrobyt.

W epoce dynastii Zhou kult zmarłych był równie ważny jak w epoce Yin. W tamtym okresie zhierarchizowano rodzaje ceremonii pogrzebowych i określono, jakie rodzaje ofiar należą się poszczególnym przodkom władców danych królestw i księstw. Najwybitniejsi przedstawiciele arystokracji mieli prawo do określonej liczby świątyń na cześć ich przodków. Stworzono system, według którego król miał prawo do siedmiu świątyń, przedstawiciele arystokracji — do pięciu, a przodkowie znanych rodów — w zależności od swoich zasług — od jednej do trzech świątyń.

Każdemu zmarłemu przodkowi należał się szacunek i regularne składanie ofiary na jego cześć. Zazwyczaj w obrzędach brali udział liczni krewni, a celebracji towarzyszyła huczna zabawa: tańce, pieśni, obfite uczyty z alkoholem. Główną rolę w obrzędach odgrywał zmarły przodek. Wierzono, że wciela się on w swojego najstarszego wnuka. Obrzędów podczas składania ofiar dokonywał najstarszy członek rodu, dziękując przodkom za dobrobyt i prosząc o wsparcie w przyszłości. Z tej tradycji wywodzi się dbałość Chińczyków o męskich potomków, tylko bowiem mężczyźni mogli składać ofiary przodkom.¹⁶

W czasach dynastii Zhou pojawiła się znacząca różnica: w dynastii Yin bowiem składano ofiary z ludzi, natomiast w dynastii Zhou zaczęto zastępować ich ceramicznymi figurami. Najbardziej znana jest armia terakotowych żołnierzy cesarza Qin Shi, których liczba jest szacowana na osiem tysięcy naturalnej wielkości figur¹⁷.

Rosnące znaczenie kultu zmarłych sprawiło, że powstała teoria o rozdzieleniu duszy od śmiertelnego ciała, a także o posiadaniu przez człowieka dwóch dusz: materialnej duszy *p’o* i duchowej duszy *hun*¹⁸.

Materialna dusza po śmierci człowieka odchodziła z nim do ziemi i zamieniała się w ducha *gui* (鬼 *guǐ*). To właśnie po to, aby ten duch mógł normalnie funkcjonować, wkładano do grobów wszystkie przedmioty i jedzenie. Sądzono, że gdy potomkowie regularnie przynoszą w ofierze nowe dary, duch ten będzie spokojny, jeśli jednak potomkowie tego nie robią, duch może się rozgniewać i szkodzić nie tylko samej rodzinie, która go zaniedbała, ale także obcym ludziom.

¹⁵ „Chiny: na łasce przodków”. *National Geographic*. dostęp 20.05.2021, <https://www.national-geographic.pl/arttykul/chiny-na-lasce-przodkow?page=2>.

¹⁶ WASILIEW. *Kulty, religie i tradycje Chin*, 55.

¹⁷ „Chiny: na łasce przodków”.

¹⁸ Joanna MUCHOWSKA, „Chińskie zwyczaje pogrzebowe: powtórny pochówek”, *Investigationes Linguisticae* 37, 2018: 44–58. <https://doi.org/10.14746/il.2017.37.4>.

Dusza duchowa natomiast po śmierci unosiła się do nieba i zamieniała w ducha *shen* (神 *shén*). Z czasem pojawił się zwyczaj dzielenia duchów na złe — *gui* oraz dobre — *shen*. Duch *shen* miał być właśnie pośrednikiem między ludźmi a światem nadprzyrodzonym, także bóstwem Shangdi. W zależności od pozycji posiadacza duszy *shen* mogła ona działać w niebie przez okres od jednego życia do kilku pokoleń. Tego ducha wyobrażano sobie jako ptaka. Najpierw twierdzono, że tylko ludzie z wyższych warstw społecznych posiadali duszę *shen*. Z czasem zmieniło się to na twierdzenie, że tę duszę posiadali ludzie zasłużeni, nieważne, z której klasy społecznej¹⁹.

Równolegle z kultem bóstwa Shangdi rozwijały się inne rytuały religijne, np. kult Nieba i Ziemi, które były szeroko rozpowszechnione i stawiane na równi z kultem przodków.

NOWE KONFUCJAŃSKIE ZNACZENIE KULTU PRZODKÓW

Kult zmarłych, stale rozwijany i przekształcany od czasów prehistorycznych (zwłaszcza we wspomnianych już dynastiach Yin i Zhou), ewoluował w końcu do postaci kultu przodków, który dzięki konfucjanizmowi zyskał nowe, głębsze znaczenie i z tradycji stał się powinnością każdego Chińczyka.

Konfucjańska koncepcja kultu przodków nie miała wymiaru religijnego, a raczej „charakter dydaktyczny z elementami szacunku dla nieokreślonych sił pozaziemskich”²⁰, które mogą mieć wpływ na sprawy ziemskie. Szacunek okazywany zmarłym przodkom był podstawowym aspektem rozwoju moralnego i jedną z najważniejszych cnót. Był wyznawany przez wszelkie warstwy społeczeństwa. Bogaci wnosili okazałe świątynie, budowane zazwyczaj w okolicy domu głowy klanu, niższe klasy społeczne natomiast budowały domowe ołtarzyki. Ważne było także posiadanie własnych ziem grobowych, których lokalizacja była starannie wybierana i o które wyjątkowo dbano. W świątyniach bądź na terenach grobowych kilka razy w roku urządzano obrzędy i składano hołd oraz ofiary zmarłym przodkom w celu zaspokojenia ich dusz i zyskania ich przychylności.

O wszystkich istotnych wydarzeniach z życia rodziny należało poinformować zmarłego przodka, zazwyczaj głowę rodu. Nie można było też podejmować ważnych decyzji bez skonsultowania tego ze zmarłymi przodkami.²¹ Rozróżniano kultury rodzinne — mniejsze i skromniej celebrowane, a także kultury rodowe —

¹⁹ Zob. WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 55–60, 134–135.

²⁰ OLSZEWSKI, *Chiny, zarys kultury*, 90.

²¹ Zob. WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 169–173.

łączące w sobie kilka rodzin pochodzących od jednego przodka i posiadające wspólną świątynię rodową.

Kult przodków miał duży wpływ na kształtowanie się stosunków społecznych w Chinach, gdyż Konfucjusz i jego uczniowie użyli go do realizacji społecznego ładu, stanowiącego sedno nauki konfucjańskiej. Aby to się powiodło, trzeba było przekuć głównie arystokratyczne tradycje w normy obowiązujące dla całej ludności. Dlatego też opracowano teorię o miłości synowskiej *xiao* (孝 *xiào*), nazywanej też nabożnością czy powinnością synowską²².

POWINNOŚĆ SYNOWSKA JAKO PODSTAWA KULTU PRZODKÓW

NAUKA O NABOŻNOŚCI SYNOWSKIEJ

Jednym z najważniejszych nakazów nauki konfucjańskiej, a zarazem podstawową cnotą dla Chińczyków jest do dnia dzisiejszego szacunek do rodziców. Konfucjanizm sprawił wręcz, że posłuszeństwo rodzicom stało się ponad wszelkimi innymi relacjami i stosunkami społecznymi. Nabożność synowska przybrała początkowo formę całkowitego oddania się trosce o rodziców i bezwzględnego im posłuszeństwa. „Według jednej z najstarszych ksiąg chińskich, *Zapisków o obyczajach* (禮記 *lǐ jì*): na *xiao* składają się trzy rzeczy: po pierwsze, szacunek dla nich; po drugie, niepozwalanie, aby doznali obrazy; po trzecie, opieka nad nimi”²³

Konfucjusz nauczał, że „za życia rodziców należy służyć im wedle reguł, po śmierci pochować ich wedle reguł i wedle reguł składać im ofiary”²⁴. Tą regułą jest oczywiście całkowite podporządkowanie się woli rodziców, bez względu na ich wiek oraz na to, czy posłuszeństwo to było zasłużone. Rodzicom należało więc służyć bez sprzeciwiania się, szanować ich i oddawać im cześć. Ojciec był jedynym prawem w domu, a dla dobra rodziców nie można było cofnąć się przed niczym²⁵. Zadaniem wzorowego syna było przez całe życie dbać o dobro rodziców i zawsze wypełniać ich wolę, a także posiadać męskiego potomka — jego brak był największą niegodziwością i występkiem przeciwko cnocie *xiao*.²⁶

²² Ibid., 134-135.

²³ Marek TYLKOWSKI, „Xiao (孝) — najtrwalsza z chińskich cnót i jej współczesne interpretacje”. *Inskrypcje. Półrocznik* 4, z. 2 (7) 2016: 122.

²⁴ WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 136.

²⁵ OLSZEWSKI, *Chiny, zarys kultury*, 90-91.

²⁶ TYLKOWSKI, „Xiao (孝) — najtrwalsza z chińskich cnót i jej współczesne interpretacje”, 123.

Istotne było też rozślawianie dobrego imienia rodziny i dążenie do pozytywnego zapisania się na kartach historii.

Według przekazów literackich dochodziło do sytuacji, że dla ratowania rodziców bądź polepszania ich sytuacji bytowej syn posuwał się do wielu skrajnych zachowań. Znane są przykłady wzorowych synów z *Księgi miłości synowskiej*, którzy porzucali swoje żony, jeśli nieodpowiednio traktowały rodziców męża, bądź którzy sprzedawali swoje potomstwo, by móc wykarmić rodziców, wreszcie takich, którzy poświęcali swoje zdrowie dla opiekania się rodzicami²⁷. Odwrotnie natomiast było w przypadku śmierci dzieci — okazywanie żałoby przez starszych było niewłaściwe, a cały ceremoniał przyjmował uboższą formę.

Po śmierci ojca lub matki syn, niezależnie od pełnionej przez siebie funkcji, musiał porzucić swoje dotychczasowe zajęcia i przechodzić okres żałoby, który trwał trzy lata — żałoba była kontrolowana przez władzę. Ponadto syn miał obowiązek odpowiednio zająć się pochówkiem rodziców, a następnie pamiętać o składaniu ich duchom regularnych ofiar. Odwrotnie natomiast było w przypadku śmierci dzieci — okazywanie w tym przypadku żałoby przez starszych było niewłaściwe, a cały ceremoniał pogrzebowy był uboższy w formie²⁸.

POLITYCZNY WYDŹWIEK POWINNOŚCI SYNOWSKIEJ

W zasadzie powinności synowskiej *xiao*, uznanej za przejaw kultu przodków, Konfucjusz zawarł przede wszystkim swoją myśl społeczną. Dostrzegł on w kulcie przodków szansę na wprowadzenie społecznego ideału. Według niego cnota *xiao* była szczególnie istotna w kontekście przekonania, że rodzice i zwierzchnicy są rodzicami ludu. „Dlatego też właściwy stosunek do własnych rodziców stanowił niezbędny warunek umiejętności prawidłowego wypełniania swoich obowiązków w hierarchicznym społeczeństwie chińskim”²⁹.

Według nauki konfucjańskiej człowiek całkowicie oddany rodzicom nie będzie sprzeciwiał się władzy, a tym bardziej nie będzie wszczynać przeciwko niej buntu. Posłuszeństwo i szacunek do starszych przełożą się na to, że państwo będzie miało spokojnych, uległych i karnych obywateli³⁰. Dlatego tak ważne dla społecznego ładu było trwanie przy kulcie przodków z powinnością synowską na czele.

²⁷ WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 138.

²⁸ „Inside ancient China’s mourning rituals for the early death of children”. Grunge, dostęp 20.05.2021, dostęp <https://grunge.com/925482/inside-ancient-chinas-mourning-rituals-for-the-early-death-of-children/>.

²⁹ TYLKOWSKI, „Xiao (孝) — najtrwalsza z chińskich cnót i jej współczesne interpretacje”, 123–124.

³⁰ WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 137.

Nabożność synowską możemy odnaleźć również w chińskim prawodawstwie. Dawniej rodzic miał prawo decydować o majątku swojego dziecka, jego pracy czy przyszłym małżonku. Wszelkie złe uczynki były wybaczone, jeśli okazywało się, że do ich popełnienia skłoniła syna cnota *xiao*. Ojciec nie ponosił także odpowiedzialności karnej, jeśli pobił czy zabił nieposłuszne dziecko, natomiast w przypadku wykroczenia przeciwko ojcu syn był skazywany często na karę śmierci³¹. Ponadto zabraniało się synowi zeznawać w sądzie przeciwko rodzicom³².

Obecnie, mimo że Chińska Republika Ludowa nakłada na dzieci obowiązek opieki nad rodzicami i powinnośc ta w wielu przypadkach wciąż jest jednym z najważniejszych elementów relacji rodzinnych, jej pojmowanie różni się od pierwotnego. Dorosłe dzieci uzyskały autonomię i mogą same decydować o swojej przyszłości. Zamiast bezwzględnego posłuszeństwa mówi się raczej o zadbaniu o ogólny dobrobyt rodziców, czyli o ich zdrowie i o utrzymanie z nimi dobrych i serdecznych stosunków, poza tym należy składać im regularne wizyty czy zapewniać wsparcie finansowe³³. Czasami jednak prowadzi do nienormalnych zachowań, np. w czasie Chińskiego Nowego Roku wzrasta poziom przestępczości, tj. kradzieże czy rozboje, gdyż nawet chińscy przestępcy czy mniej zamożne osoby chcą zgodnie z powinnością synowską obdarować rodziców świątecznym prezentem.³⁴

OBRZĘDY POGRZEBOWE

Wspomniane we wcześniejszych rozdziałach zagadnienia dotyczące obrzędów pogrzebowych wskazują na dużą różnorodność w sposobie pochówków w zależności od statusu materialnego i zajmowanej pozycji. Ubodzy mieli skromne grobowce, natomiast królowie okazałe i pełne przepychu. Jednym z przykładów jest grobowiec cesarza Qin Shi, którego opis oddaje skalę i powagę, z jaką Chińczycy podchodzili do kultu przodków:

Budowę grobowca (trwającą 38 lat) zaczęto jeszcze za życia cesarza. W pracach uczestniczyło prawdopodobnie 700 tysięcy robotników. Powstał monument – przypuszcza się, że jego powierzchnia zajmuje 56 kilometrów kwadratowych – wykonany zgodnie z zasadami tradycji, jako diagram świata na osi północ-południe, pośrodku kurhan w kształcie piramidy, symbol góry świata i osi świata, wokół której wszystko się obraca. W pierwszym pokładzie znalezisk, na głębokości 3–7 m, w korytarzach szerokich na trzy metry, odkryto żołnierzy zwróconych na wschód, w szyku wojennym. Są wśród nich wojownicy na koniach, łucznicy, kusznicy,

³¹ TYLKOWSKI, „Xiao (孝) — najtrwalsza z chińskich cnót i jej współczesne interpretacje”, 124.

³² WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 37.

³³ TYLKOWSKI, „Xiao (孝) — najtrwalsza z chińskich cnót i jej współczesne interpretacje”, 126–127.

³⁴ DANIEL A. BELL, *China's New Confucianism* (Princeton: Princeton University Press, 2010), 25.

żołnierze trzymający miecze, piki. Ponadto kawalkada 35 koni ciągnących wyrzeźbione w drewnie rydwany. W 1976 r. w drugim pokładzie znalezisk odkryto blisko tysiąc posągów, a w trzecim około siedemdziesiąt figur. Każda znaleziona figura jest inna. Zarówno twarze, budowa ciała, czy uzbrojenie wykonano bardzo precyzyjnie. Żołnierzy charakteryzują indywidualne postawy, rysy twarzy, wysoko upięte włosy, stopnie i funkcje – od generała do klęczącego łucznika.

Malowane postacie, ukryte pod ziemią ponad dwa tysiące lat, straciły barwy po wydobyciu pod wpływem zewnętrznych warunków atmosferycznych³⁵

Troska o zmarłego zaczynała się zatem jeszcze przed jego śmiercią. Wielkie rody zawczasu budowały sobie mogiły czy też okazałe grobowce, a za miły prezent uchodziło podarowanie starszemu członkowi rodziny trumny. Trumny zresztą uważano za ważny element majątku i bardzo o nie dbano — wierzono, że solidne miejsce pochówku będzie dobrym zabezpieczeniem ciała po śmierci.

Sama śmierć łączyła się z wieloma obrzędami, odprawianymi najczęściej przez najstarszego syna zmarłego. Zaczynano od trzykrotnego poproszenia duszy o powrót do ciała. Kiedy to nie poskutkowało, rozpoczynano okres ścisłej żałoby — ograniczano jedzenie i picie (przez pierwsze trzy dni nie jedzono wcale), przykrywano bądź chowano wszystkie kolorowe ozdoby w domu, odmawiano sobie wszelkich uciech. Najpierw dbano o zapewnienie zmarłemu wszelkich potrzebnych rzeczy, między innymi myto i odziewano go, a następnie otwierano dom dla krewnych i znajomych, którzy byli zobowiązani odwiedzić nieboszczyka. Okres odwiedzania i opłakiwania zmarłego mógł trwać nawet kilka tygodni, przez ten czas trumna była ustawiona w domu, a o zmarłego dbano jakby nadal żył. Następnie trumnę wynoszono na dziedziniec, gdzie stała nawet kilka miesięcy. Istniał zwyczaj, według którego władzę należało chować po siedmiu miesiącach, arystokratów wyższej rangi — po pięciu, a niższej — po trzech. Inną przyczyną tak długiego zwlekania z pochówkiem były problemy ekonomiczne rodziny — pogrzeb był zazwyczaj olbrzymim wydatkiem, na który trzeba było zawczasu odłożyć pieniądze³⁶.

Głównym sensem obrzędów pośmiertnych i pogrzebowych była pomoc zmarłemu w wejściu do świata duchów oraz wyposażeniu jego duszy we wszystko, co potrzebne (oczywiście na poziomie godnym zmarłego), co łączyło się ściśle z kultem przodków. Pogrzebowi towarzyszyły pokłony i oddawanie czci zmarłemu, obrzędy wylewania wina ofiarnego, przeprosiny za konieczność wyniesienia z domu ciała zmarłego i w końcu procesja pogrzebowa, w której często brali udział także muzycy i tancerze w celu rozweselenia duszy zmarłego. Po złożeniu

³⁵ „Chiny: na łasce przodków”.

³⁶ Zob. WASILIEW, *Kulty, religie i tradycje Chin*, 162–166.

do grobu ciała zmarłego głównym obowiązkiem rodziny stawało się przestrzeganie żałobnych obyczajów. Najdłuższa, bo trzyletnia, i najsurowsza była żałoba po rodzicach. Nie można było wówczas czesać się, słuchać muzyki, jeść mięsa ani pić alkoholu. Ważne było podkreślanie swojego smutku poprzez sprawianie sobie wielu niedogodności i niedostatków, a święta należało obchodzić skromnie i możliwie krótko. Żałoba obowiązywała każdego, niezależnie od jego statusu, była bowiem wyrazem najwyższego szacunku dla zmarłego przodka i ogólnie przyjętą normą etyki społecznej³⁷.

ZNACZENIE KULTU PRZODKÓW OBECNIE

MIEJSCE KULTU PRZODKÓW W KULTURZE CHIŃSKIEJ

Kult przodków jest mocno zakorzeniony w kulturze chińskiej i obecny w codziennym życiu Chińczyków. Składanie ofiar i oddawanie czci zmarłym przodkom jest stałym elementem ważnych wydarzeń z życia rodziny (choćby ślubów) i świąt chińskich (np. Chiński Nowy Rok). Dawniej trzeci dzień trzeciego miesiąca (według kalendarza księżycowego) był dniem ofiarnym — władcy składali wtedy ofiary na cześć zmarłych przodków. Dzisiaj także obchodzi się święta ściśle związane z kultem przodków.

Do najważniejszych świąt zalicza się obchodzone sto sześć dni po przesileniu zimowym Qingmingjie (清明節 *Qīngmíngjié*), czyli Święto Czyste i Jasne, inaczej nazywane Dniem Grobów. Można porównać je do polskiego Święta Zmarłych, kiedy to cała rodzina gromadzi się na cmentarzu w celu uprzątnięcia grobów swoich bliskich (opieka nad grobami powinna trwać do co najmniej trzeciego pokolenia). Następnie rozpoczyna się ceremonia, podczas której rozpała się ustawione przy grobowcu świeczniki i trociczki, a przed grobowcem ustawia się rytualny posiłek dla zmarłych. Pali się papierowe pieniądze, wierząc, że zapewnią one dobrobyt zmarłym przodkom. Każdy członek rodziny, w kolejności od najstarszego do najmłodszego, składa zmarłym hołd, trzykrotnie dotykając czołem ziemi. W celu zyskania większej przychylności i spokoju podobny hołd oddaje się okolicznym bóstwom i innym błagającym się bez opieki duchom. Cały ten rytuał ma na celu pokazanie pamięci o przodkach i szacunku do nich, a także zaspokojenie potrzeb duchów, aby nie niepokoiły ludzi i sprzyjały dobremu losowi.³⁸

³⁷ Ibid., 166.

³⁸ OLSZEWSKI, *Chiny, zarys kultury*, 124.

Drugim w roku okresem świątecznym na cześć zmarłych jest Święto Głodnych Duchów (中元節 *Zhōngyuánjié*). Rozpoczyna się ono piętnastego dnia siódmego miesiąca i tak jak podczas Qingmingjie tego dnia odprawia się rytuał składania ofiar (jedzenie, palenie papierowych pieniędzy i imitacji ubrań) przy grobowcu rodzinnym bądź w domu. Wierzy się, że tego dnia duchy mogą opuścić podziemia i na trzydzieści dni wrócić do swoich domów. Aby odnalazły drogę, na wodę wypuszcza się kolorowe łódeczki z lampionami³⁹. Podczas trwania miesiąca duchów powinno się unikać potencjalnie niebezpiecznych miejsc i sytuacji, np: wycieczek górskich czy wycieczki nad wodą, ponieważ uwolnione złe duchy mogą próbować skrzywdzić ludzi, chcąc, by to oni zajęli ich miejsce.

Trzecie święto dedykowane zmarłym przypada pierwszego dnia dziesiątego miesiąca. Ponownie odprawia się ceremonię palenia pieniędzy, ubrań i składania jedzenia przy rodzinnym grobowcu⁴⁰. Ciekawą sprawą, jest istnienie firm, specjalizujących się w przygotowywaniu papierowych przedmiotów, które potem pali się podczas świąt zmarłych tak jak papierowe pieniądze. Wierzy się, że ich prawdziwe odpowiedniki trafią do zmarłego, któremu zostały dedykowane. Niejednokrotnie są to bardzo szczegółowo wykonane i robione na zamówienie rzeczy, z dbałością, aby jak najlepiej pasowały do zmarłego czy odwzorowywały jego marzenia. Ich ceny mogą sięgać nawet kilkuset euro (np. za papierowy dom).

Kolejną związaną z kultem przodków tradycją jest przepędzanie złych duchów z domostwa, zwłaszcza podczas Święta Smoczej Łodzi (端午節 *duānwǔjié*), które przypada piątego dnia piątego miesiąca. Służą do tego np. papierowe amulety, które wieszają się na ścianach, składanie ofiar na ołtarzykach przodków czy spożywanie specjalnie przygotowanych kulek z kleistego ryżu, owiniętego w liście bambusa⁴¹.

W dzisiejszych czasach w krajach azjatyckich, również w Chinach czy na Tajwanie, odchodzi się od tradycyjnych cmentarzy na rzecz kolumbariów. Jest to spowodowane potrzebą lepszego i bardziej racjonalnego zagospodarowania terenu na tak gęsto zaludnionej powierzchni. Naturalny jest więc fakt, że rytuały na cześć zmarłych także ulegają pewnym zmianom, np. zamiast dbania o tradycyjne miejsca grobowe, gdzie do obowiązków należało między innymi wycinanie trawy i uprzątnięcie roślin wokół, wystarcza odwiedzenie małego miejsca należącego do rodziny w kolumbarium i udekorowanie go czy pozostawienie symbolicznej ofiary. Niektóre z tradycji stopniowo zanikają, a na ich miejscu pojawiają się nowe. Są to próby nadążenia za postępowaniem cywilizacyjnym i należy do nich np. internetowa troska o groby wirtualne.

³⁹ Ibid., 127.

⁴⁰ Ibid., 129.

⁴¹ Zob. Amy LIU, *Taiwan A to Z: The Essential Cultural Guide* (Taipei: Community Services Center, 2016), 45–47.

KULT PRZODKÓW — RELIGIA CZY TRADYCJA?

Kultura tak stara jak chińska łączy w sobie wiele elementów, zarówno pozostałości obyczajów sprzed tysięcy lat, jak i bardziej nowoczesnych idei. Kult przodków i wszelkie wierzenia związane z życiem pozagrobowym są niewątpliwie jedną z najtrwalej zakorzenionych części chińskiej tradycji kulturowej.

Ludziom Zachodu, w dużej mierze interpretującym religijność przez pryzmat chrześcijaństwa czy innych religii monoteistycznych, trudno jest zrozumieć mentalność religijną Chińczyków (czy ogólniej mieszkańców Azji Wschodniej). Koncepcja najwyższego Boga jest bowiem Chińczykom z reguły obca. Trudność sprawia też zrozumienie i umiejscowienie przeplatających się w kulturze chińskiej wierzeń, licznych kultów i obyczajów. Znana z kręgu europejskiego instytucjonalna postać religii w Azji Wschodniej raczej nie istnieje. Należy pamiętać, że „rozumienie kultury chińskiej może nastąpić tylko przez pryzmat jej samej. Nie wolno do niej przyklejać kalek hellenistyczno-romańskiej kultury.”⁴² Można natomiast doszukać się pewnych cech wspólnych w pierwotnych wierzeniach, chociażby totemizm występujący również u Indian czy starośłowiańskie święto Dziadów.

Sprawa religijności w Chinach wygląda inaczej, jeśli odejdziemy od zachodniego rozumienia i założymy, że religią jest wiara i praktyka, które wpływają na nasze zachowanie i kształtują je według tego, co zostało uznane za odpowiednie⁴³. Taka interpretacja powoduje, że możemy uznać Chińczyków za w wysokim stopniu religijnych, a kult przodków, kształtujący pewne zachowania i obrzędy, za jeden z przejawów tej religijności.

Kult przodków można jednak uznać też za jeden z najważniejszych i główny element tradycji i kultury uznawany przez wszystkich Chińczyków, niezależnie od poglądów, religii, filozofii. Jest to niejako element tożsamości narodowej, który łączy mieszkańców Azji Wschodniej.

PODSUMOWANIE

Kult przodków jest obecny w kulturze chińskiej nieprzerwanie od tysięcy lat. Mimo że na przestrzeni wieków stale ewoluuje i stopniowo zmienia swoje formy, jest on bez wątpienia pewnego rodzaju podstawą kultury i spoiwem łączącym

⁴² KONIOR, „Analiza genezy”.

⁴³ „Kult przodków we współczesnym Wietnamie”. Polska-Azja, dostęp 20.05.2023 <http://www.polska-azja.pl/kult-przodkow-we-wspolczesnym-wietnamie/>.

wierzenia ludności chińskiej od czasów neolitu aż do teraźniejszości. Nawet w czasach współczesnych, podczas gdy Chiny bardzo szybko się rozwijają i odchodzą od niektórych tradycji, kult przodków próbuje się dostosowywać do zmian i nadal jest on istotnym elementem kultury i przejawem cywilizacji chińskiej. Dzięki konfucjanizmowi szacunek do starszych, troska zwłaszcza o rodziców i pielęgnowanie pamięci o zmarłych członkach rodziny do dzisiaj są jednymi z najważniejszych zasad moralnych w Chinach.

Kult ten ukazuje także specyficzne, różniące się od europejskiego podejście Chińczyków do tematu śmierci. W społeczeństwie, w którym nie istnieje pojęcie grzechu w rozumieniu zachodnim, śmierć nie wiąże się z odrodzeniem czy zbawieniem. Życie pozagrobowe nie jest więc jakąś wielką zmianą, a niczym innym jak kontynuacją dotychczasowego żywota. Dla Chińczyków bowiem człowiek po śmierci pozostaje tym kim był za życia⁴⁴. Dlatego tak ważne są wszelkie obrzędy na cześć zmarłych i składanie im regularnych, zapewniających dobrobyt i spokój ofiar.

Warto też zauważyć, że takie wartości jak szacunek do przeszłości, respektowanie starszych i pamięć o przodkach czy tradycji, a także wspólne obchodzenie świąt na cześć zmarłych, to cechy i zachowania, które w dużej mierze służą łączeniu pokoleń, zacieśnianiu więzów rodzinnych i budowaniu wielopokoleniowej tradycji. To z kolei w dużym stopniu przyczynia się do budowania chińskiej kultury.

BIBLIOGRAFIA

- BELL, Daniel A. *China's New Confucianism*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
- „Chiny: na łasce przodków”. *National Geographic*. Dostęp 20.05.2021. <https://www.national-geographic.pl/artukul/chiny-na-lasce-przodkow?page=2>.
- GIZA, Andrzej. „Znaczenie symbolu smoka w kulturze Państwa Środka”. W: *Krajobraz semantyczny wsi i miast*, red. Józef Marecki i Lucyna Rotter, 215–224. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, 2016.
- „Inside ancient China's mourning rituals for the early death of children”. Grunge, dostęp 20.05.2021, dostęp <https://grunge.com/925482/inside-ancient-chinas-mourning-rituals-for-the-early-death-of-children/>
- KONIOR, Jan. „Analiza genezy mitu zła w kulturze chińskiej”. *Anthropos* nr 12–13 (2009.). Dostęp 20.05.2021. <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos7/texty/konior.htm>.
- „Kult przodków w Chinach a święto zmarłych w Polsce”. Joanna Bożek. Dostęp 16.05.2021. <http://www.joannabożek.pl/2011/11/kult-przodkow-w-chinach-swieto-zmarch.html>.)
- „Kult przodków we współczesnym Wietnamie”. Polska-Azja. Dostęp 20.05. 202. <http://www.polska-azja.pl/kult-przodkow-we-wspolczesnym-wietnamie/>.
- LIU AMY. *Taiwan A to Z: The Essential Cultural Guide*. Taipei: Community Services Center, 2016.

⁴⁴ *Chiny: na łasce przodków*, <https://www.national-geographic.pl/artukul/chiny-na-lasce-przodkow?page=2> (dostęp 19.05.2023)

- MUCHOWSKA, Joanna. „Chińskie zwyczaje pogrzebowe: powtórny pochówek”. *Investigationes Linguisticae* 37, 2018: 44–58. <https://doi.org/10.14746/il.2017.37.4>.
- OLSZEWSKI, Wiesław. *Chiny, zarys kultury*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2003.
- „Pierwotne wierzenia chińskie cz. I”. *Języki I Kultura Świata. Blog pasjonatki języków obcych, religii i szeroko pojętej kultury*. Dostęp 16.05.2021. <https://jezyki-swiatea.blogspot.com/2013/11/nierwotne-wierzenia-chinskie.html>.
- TYLKOWSKI, Marek. „Xiao (孝) — najtrwalsza z chińskich cnót i jej współczesne interpretacje”. *Inskrypcje. Półrocznik* 4, z. 2 (7) 2016: 121–133.
- WASILIEW, Leonid. *Kulty, religie i tradycje Chin*. Przeł. Aleksander Bogdański. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974.

KULT PRZODKÓW W CHINACH — GENEZA, FORMY, ZNACZENIE

Streszczenie

Oddawanie czci duchom zmarłych przodków to istotny element tradycyjnych wierzeń chińskich. Wraz z upływem czasu wierzenia te przechodziły liczne transformacje, kult zmarłych pozostawał jednak niezmiennie podstawowym filarem kultury chińskiej, łączącym wierzenia ludności chińskiej od neolitu aż do teraźniejszości. Dzięki konfucjanizmowi znacznie się rozwinął i zyskał nowe znaczenie, dzięki czemu do dziś ma istotny wpływ na chińskie społeczeństwo. W artykule przedstawiono genezę i kształtowanie się kultu przodków, wskazano rolę konfucjanizmu w jego rozwoju, a także omówiono najważniejsze święta na cześć zmarłych oraz obrzędy pogrzebowe. Ponadto autorka zwróciła uwagę na polityczny wymiar i miejsce kultu przodków w kulturze chińskiej do dzisiaj.

Słowa kluczowe: Chiny; chińskie wierzenia; konfucjanizm; kult przodków; powinność synowska

ANCESTOR WORSHIP IN CHINA: ORIGIN, FORMS AND MEANING

Summary

Worshipping the spirits of departed ancestors is an essential element of traditional Chinese beliefs. As time passed, these beliefs underwent many transformations, but the cult of the dead remained a fundamental pillar of Chinese culture, linking the beliefs of the Chinese people from the Neolithic to the present. Thanks to Confucianism, it developed significantly and gained a new meaning, thanks to which it has a significant influence on Chinese society to this day. This article presents the origin and development of ancestor worship, indicates the role of Confucianism in its development, as well as discusses the most important feasts in honor of the dead and funeral rites. In addition, the author drew attention to the political dimension and place of ancestor worship in Chinese culture to this day.

Keywords: Ancestor worship; China; Chinese beliefs; Confucianism; filial piety